

ОРОХОВСЬКА Людмила Анатолівна,
доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії
НН ГМІ НАУ

РЕЦЕПЦІЯ СУТНІСНОГО ВИМІРУ СОЦІАЛЬНОЇ ЛЮДИНИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

У сучасному постіндустріальному суспільстві ми спостерігаємо появу досить небезпечних тенденцій щодо змін сутнісного виміру соціальної людини, головними характеристиками якої стає її діяльність та відповідність певним нормам, що домінують у суспільстві. Мислення сучасної людини, орієнтованої на виконання замовлень суспільства, стає програмованим, а поведінка прогнозованою. Людина грає у певні правила, які встановлені тими, хто стоїть при владі, правила, які встановлені не враховуючи її волю. Відповідно, вона не може бути вільною, вона вимушена перетворюватися в соціального актора, який не може бути самостійним та творчим у своїй діяльності. Людина вдягає певну соціальну маску, яка є прийнятною у даному суспільстві, і в цілому індивіди стають схожими один на одного. Вони стають носіями масок, які символізують певні настрої у суспільстві й із зміною цих настроїв міняються і маски.

Якщо в давні часи людині була притаманна космічна свідомість, то сучасна соціальна людина мислить, як правило, критеріями цінностей певної цивілізації. Ці цивілізації не помічають спільності долі людей на землі, непрозорі одна одній, більше налаштовані на війну, ніж на співробітництво. Цивілізаційний вимір витісняє ціннісну свідомість. На поверхню життя виноситься маса, посередня людина, а не особистість. Соціальний суб'єкт перетворюється в істоту, яка живе нав'язаними їй ролями і статусами. Людина все більше залежить від зовнішніх обставин, перетворюючись в об'єкт маніпулювання владних структур.

Головними сутнісними характеристиками сучасної людини стає її діяльність та норма. Для соціуму стає важливою не особистість сама по собі, а ті її риси, які працюють на створення сукупного суспільного продукту. Розподіл суспільної праці призводить до знеособлення діяльності, оскільки спеціалізація праці веде до того, що кожний виконує якусь свою функцію у виробництві та за кінцевий продукт особисто не несе відповідальності. Людина перестає бути повноцінним творцем. Вона приймає участь у виробництві з

нормативно дозованою активністю, яка визначається суспільством, професією, статусом. Цінується не особистість, а її соціальна роль, професійна діяльність. Кожний суб'єкт має свою професійну ціну, отримує соціальне ім'я згідно своєї професії. У працівника витісняється те індивідуальне, що заважає соціальному організму стабільно функціонувати. Тому для соціуму «незамінних немає».

Зростаюча одноманітність товарів, які поставляються на світовий ринок, стандартизація навичок та умінь у сфері професійної діяльності, поширення певних стандартів поведінки і манер спілкування людей, які не пов'язані з їх національною та культурною приналежністю, підтверджують, що процеси глобалізації дійсно охоплюють усі сфери життя. «Всезагальне визнання і популярність терміну «світовий стандарт» явно нав'язане і вкорінене в свідомість людей саме процесом глобалізації, а не якимись-то внутрішніми, локальними, причинами і факторами. Люди різних вірувань, переконань і звичок, не сперечаючись і не домовляючись один з одним, просто приймають як дане і як таке, що само собою розуміється, деякі спільні форми і норми спілкування і поведінки, одягу і етикету, побутових вигод і розваг» [1, с. 31–32].

Конвеєрна технологія виробництва передбачає єдині стандарти виробництва, вимагає певних стандартів кваліфікації робочої сили, їх кваліфікації, культурного рівня, фізичної підготовки. Вводяться єдині стандарти управління та контролю. Стандарт проникає і в сферу стилю життя – проведення дозвілля, типу споживання. Свідченням цього є масова мода, масовий спорт, масові типи розваг та відпочинку. І хоч люди завжди дотримувалися певних зразків та норм, яким визначалися стереотипи поведінки людей, проте зразки в своїй основі мають культурну чи соціальну норму, походження якої знаходиться в релігійній свідомості, цінностях культури, в ціннісно-нормативних системах, тоді як стандарти містять у своїй основі технологічні норми. Стандарти уніфікують все та відмінюють всі відмінності за винятком економічних відмінностей за рівнем доходів. «Мода, відпочинок, розваги, споживання в широкому сенсі слова та стиль життя – все це, не дивлячись на відмінності в економічних можливостях, складають спільне соціально-культурне середовище» [2, с. 129].

Влада над суспільством досягається через технічні стандарти, які породжують стандарти культурні. Ідентичні програми радіостронцій, «мильні опери», «адаптації» класичних творів – така

основа продукції культуріндустрії. Могутність індустріального суспільства підпорядковує людину раз і назавжди. «З будь-якого фільму, з будь-якої радіопередачі може бути взято те, що в якості соціального ефекту не може бути приписано нікому окремо, але тільки всім разом. Кожна окремо взята маніфестація культуріндустрії беззаперечно відтворює людину як те, у що вона її перетворила в цілому. Нагляд за тим, щоб процес простого відтворення духу випадково не привів до розширеного його відтворення, здійснюється всіма її агентами, від продюсера до жіночих союзів» [3, с. 158]. Продукти культуріндустрії розраховані на те, що вони будуть споживатися завжди і у будь-яких умовах, тому що кожна людина є моделлю гігантської «економічної машинерії» і в праці, і на відпочинку, який уподібнюється праці та утримує людину в постійній напрузі. «Кіно та радіо вже більш не намагаються видавати себе за мистецтво. Та істина, що вони є не більш чим, як бізнесом, використовується ними в якості ідеології, яка робить легітимною те сміття, яке вони свідомо продукують. Вони самі себе називають індустрією, та цифри доходів їх генеральних директорів, які вони публікують, відкидають всякі сумніви в суспільній необхідності подібного роду готових продуктів» [3, с.150].

Саме маса, а не індивід, на думку представника постмодернізму Ж. Бодрійяра, є основною характеристикою сучасності. Маса – не суб'єкт, і не об'єкт. Масу, вважає Бодрійяр, складають тільки ті, хто «спійманий в безкінечні сітки» і кому призначено бути лише «багатообразним результатом функціонування тих самих моделей, яким не вдається їх інтегрувати і які в кінці кінців представляють їх лише в якості статистичних залишків» [4, с. 8]. Маса – це анонімність, це «мовчазна більшість», яка не може мати яку-небудь репрезентацію. Маси не виражають себе – їх зондують. Вони не рефлектують – їх піддають тестуванню. Політичний референт поступився місцем референдуму. Маса – це сфера поглинання, а не вибуху, вона уникає схем звільнення, революції та історичності.

Масове суспільство створює широкі можливості для маніпулювання свідомістю, коли людина втрачає здатність раціонально осмислювати буття. Як пише Л. Дротянко: «При цьому і ті, чією свідомістю маніпулюють, і самі маніпулятори стають заручниками масової культури, втрачають свою «самість», «цілісність». Особистість змушена пристосовуватись до чужих культурних традицій, до нових обставин життя, жити одночасно у

різних традиціях, культурах, нерідко обриваючи при цьому коріння рідної їй культури. Це веде до послаблення родинних, національних і інших соціокультурних зв'язків, автономізує і атомізує особистість» [5, с. 36].

До якої би спільноти не належала людина, вимога до неї як до суспільної істоти в сучасному світі насамперед одна – підкоритися тій ролі, в яку вона втягнута через виконання певних професійних обов'язків та ролі у суспільстві. Статус у суспільстві досягається не здібностями, а відповідно до того місця, яке людина займає у суспільстві. Якщо хтось розпочинає боротися за особисті права і проти загальноприйнятих стандартів поведінки, то досить часто втрачає статус. У сучасному світі домінантною стає репутація групи, а не репутація індивіда.

Соціальна людина за свій комфорт та сите життя платить тотальною залежністю від суспільства. Ціняться не милосердя та гуманізм, а діловитість, здатність бути засобом виробництва. Ідеологія заміняє совість. Держава та інші інститути влади все більше перетворюють людину в раба, хоч на словах переконують її у власній силі, значимості, рівності можливостей. Політики давно зрозуміли, що масою можна управляти обіцянками, але тільки тоді, коли підкреслювати силу і значимість народу в його власних очах. І тоді сьогодні, перед виборами, можна обіцяти те, від чого відмежуватися завтра, коли вибори вже відбудуться і влада буде у руках.

Людина втрачає свою цілісність, але отримує задоволення від безкінечності зіграних ролей і функцій. Життя перетворюється на постійні клопоти в погоні за успіхом, кар'єрою. Людина крутиться як білка в колесі й часто тільки перед смертю отримує прозріння. Щоб позначити проблему зростання темпу життя, американський футуролог Е. Тоффлер ввів поняття «футуршок», яким описав «стрес та дезорієнтацію, які виникають у людей, які піддаються занадто значній кількості змін за занадто короткий термін часу» [6, с. 5]. Прискорення темпів змін все більше набирає силу, охоплює високорозвинені країни з швидкістю, яка дедалі більше зростає. «Футуршок – часовий феномен, продукт стрімких темпів змін у суспільстві. Він виникає через накладення нової культури на стару. Це культурний шок в нашому власному суспільстві, але з гіршими наслідками, чим при зіткненні з іншими культурами», – зазначає Е. Тоффлер [6, с. 12].

Соціум породжує нормативного суб'єкта, який живе не згідно внутрішніх переконань, а згідно зовнішніх приписів. Життя стає грою і якщо хтось не бажає дотримуватися правил цієї гри, стає вигнанцем. Але і ті, хто грає згідно правил, досить часто відчують внутрішнє невдоволення, оскільки залишається нереалізованою потреба у дружньому спілкуванні, особливо за межами виробничої діяльності. Не випадково, в країнах з високим рівнем споживання найчастіше причиною неврозів визнається відчуття самотності. І хоч самотність частково компенсується системою масових комунікацій, проте у безпосередньому спілкуванні людині важко встановити нормальні контакти з іншими людьми, так як людина перестає поза виробничою діяльністю бути цікавою іншим.

Залежність від суспільства, яке подавляє індивідуальність, змушує жити згідно певних правил, рольових стандартів. Життя все більше наповнюється умовностями. Досить часто людина усвідомлює цей самообман, але вже не здатна відмовитися від певних правил гри, від певної маски а цьому театрі абсурду. Оголошення конституціями прав і свобод людини і громадянина не є гарантією забезпечення внутрішньої свободи. Соціальні форми звільнення, взяті самі по собі, поза сферою духу, тільки ведуть до розширення набору засобів маніпуляції свідомістю, зовнішньому контролю над поведінкою людини.

Список літератури

1. Толстых В. И. Глобализация в социокультурном измерении / В. И. Толстых // Практична філософія. – 2001. – № 2. – С. 23–72.
2. Полякова Н. XX век в социологических теориях общества / Н. Полякова. – М. : Логос, 2004. – 384 с.
3. Хоркхаймер М. Диалектика просвещения: Философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т. Адорно ; пер. с нем. М. Кузнецова. – М. : Медиум ; СПб. : Ювента, 1997. – 311 с.
4. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства или конец социального / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург, 2000. – 96 с.
5. Дротянко Л. Г. Феномен фундаментального і прикладного знання (Постнекласичне дослідження) / Л. Г. Дротянко. – Київ : Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджменту й бізнесу. – 423 с.
6. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : АСТ, 2004. – 557 с.